

Bouddhik Abhiyan: A Multidisciplinary Peer-reviewed Journal
 Vol.VIII, Issue 1: PP 61-81, 2023, July
 ISSN: 25050915 (Print)
 DOI: <https://doi.org/10.3126/bdikan.v8i01.57789>
 Nepal Progressive Professors' Association, Koshi Province, Nepal

प्रेमा शाहको पहुँलो गुलाव कथामा प्रयुक्त सम्बद्धक सङ्कथनहरू

मीनप्रसाद अधिकारी^{१*}

^१ उपप्राध्यापक (नेपाली शिक्षा), त्रि. वि., धनकुटा बहुमुखी क्याम्पस, धनकुटा

*इमेल : adhikarimin010@gmail.com

लेखसार

भाषाको सबैभन्दा माथिल्लो अथवा सिङ्गो अभिव्यक्तिगत एकाइलाई सङ्कथन भनिन्छ, जसको अर्थ अभिव्यक्तिगत समग्रता हो। गफ, कुराकानी, संवाद, छलफल, अन्तर्वार्ता, विज्ञापन, कथा, कविता, सूचना, लेख, नाटक आदिजस्ता कुराहरू सङ्कथनअन्तर्गत पर्दछन्। यसमा भाषाप्रयोगका क्षेत्रमा देखिने अनियमितता र नियमितताहरूको पहिचान र वर्णन गरिन्छ। त्यसैले यो व्याकरण भन्दा माथिको कुरा हो। सङ्कथन विश्लेषणको आधारमा भाषिक पाठ वा अभिव्यक्तिको साङ्गठनिक प्रक्रिया पहिल्याउने वर्णनात्मक ढाँचा प्राप्त गर्न सकिन्छ। सङ्कथन विश्लेषणको पृष्ठभूमि र विकास प्रतीक विज्ञान र आख्यानको अध्ययन गर्ने फ्रान्सेली पद्धति डेल हाइम्स (१९६४) को भाषामा सामाजिक सन्दर्भ, अस्टिन (१९६०) सर्ले (१९६९) र ग्राइस (१९७५) को भाषालाई सामाजिक कार्यको रूपमा व्याख्या गर्ने सिद्धान्तको साथै प्रकरणार्थ विज्ञानसम्बन्धी अध्ययनसँग सम्बन्धित देखिन्छ। सङ्कथन विश्लेषण गर्ने आधार भनेको सङ्कथन कुन मान्यतामा निर्माण भएको हो भन्ने नै हो। सङ्कथन बन्नका लागि आवश्यक पर्ने तत्वहरू सङ्कथनमा छन् कि छैनन् भनी सङ्कथन विश्लेषण गरिन्छ। यसरी विश्लेषण गर्ने आधारहरू भिन्न भिन्न हुन्छन्। सङ्कथन विश्लेषण दुई आधारमा गर्न सकिन्छ : कथ्य र लेख्य। यी दुई सङ्कथनलाई विश्लेषण गर्ने आधार पनि भिन्न भिन्न हुन्छन्। कथ्य सङ्कथनको तुलनामा लेख्य सङ्कथनको विश्लेषण गर्न केही सहज हुन्छ। कथ्य सङ्कथनमा लिखित सामग्रीको अभाव रहने हुँदा विश्लेषण गर्न जटिल हुन्छ। यसरी हेर्दा प्रायोगिक भाषाविज्ञानको एउटा महत्त्वपूर्ण शाखा सङ्कथन विश्लेषण हो। सङ्कथन बन्नका लागि आवश्यक पर्ने युक्तिहरू सङ्कथनमा छन् कि छैनन् भनी

अध्ययन विश्लेषण गर्नु नै सङ्कथन विश्लेषण हो । प्रस्तुत लेखमा 'पहेँलो गुलाफ' कथामा प्रयुक्त सम्बद्धकहरूको विश्लेषण गर्दै सैद्धान्तिक आधारको निरूपण गरिएको छ । लेख सङ्कथन विश्लेषणलाई सैद्धान्तिक आधार तयार गर्न तथा सोही सिद्धान्तका आधारमा कृति विश्लेषण गर्न सघाउ पुग्ने हिसाबमा तयार गरिएको छ ।

मुख्य शब्द : सङ्कथन, सम्बन्धन, सम्बद्धक, भाषिक विश्लेषण, कथ्य, लेख्य

परिचय

संस्कृतको 'कथ्' धातुमा 'सम्' उपसर्ग र 'अन' परसर्ग गाँसिएर निर्माण भएको सङ्कथन कथ्य र लेख्य गरी दुई प्रकारको हुन्छ । सङ्कथनसम्बन्धी अवधारणाको प्रारम्भमा कथ्य भाषाका कथन घटनासँग सम्बन्धित सिङ्गो अभिव्यक्तिलाई मात्र सङ्कथन मानिन्थ्यो र यसअन्तर्गत विभिन्न अन्तर्क्रियात्मक संवादात्मक अभिव्यक्ति वा एकालापपूर्ण कथाकथन, भाषण, प्रवचन आदि पर्थे तर वर्तमान सन्दर्भमा लेख्य भाषाका समग्र अभिव्यक्तिहरूलाई पनि यसमा समेटी अध्ययन गरिन थालिएको छ । सङ्कथनका सम्बन्धमा अधिकारी (२०६७) ले भाषाको विस्तारित रूप हो भनी परिभाषित गरेका छन् । यसरी सङ्कथनात्मक एकाइहरूको नियम र सीमाहरूको खोजी गर्ने, अध्ययन अनुसन्धान गर्ने विषयलाई नै सङ्कथनका रूपमा लिइन्छ । सङ्कथनले भाषिक कार्य वा घटनाको रूपलाई जनाउन प्रयोग गरिने भएकाले सङ्कथन विभिन्न स्वरूपको हुन सक्छ । वाक्यहरूको विचमा क्रम मिलाउने, क्रम निर्धारण गर्ने तथा आन्तरिक वा बाह्य सम्बन्ध कायम गर्ने काम सङ्कथनले गर्दछ ।

सङ्कथन यस्तो भाषिक अभिव्यक्ति हो जुन एक सार वाक्यका रूपमा वा त्यसभन्दा माथिका जुनसुकै तहका संरचनाका रूपमा रहेको हुन्छ (गौतम, २०६८, पृ. ५७१) । वाक्यभन्दा माथिल्लो भाषिक एकाइलाई सङ्कथनका रूपमा लिइन्छ । यसले भाषाको स्वतन्त्र प्रयोग र सिङ्गो अभिव्यक्तिगत घटनालाई जनाउँदछ । यो भाषाको विस्तृत रूप हो । यसलाई वाक्यभन्दा माथिल्लो एकाइका रूपमा लिन सकिन्छ । सङ्कथनलाई सन्दर्भपूर्ण भाषिक प्रयोगका रूपमा लिन सकिन्छ । यो सम्प्रेषणात्मक क्षमता भएको भाषिक उच्चारणसँग सम्बन्धित हुन्छ । सिङ्गो भाव वा विचारसँग सम्बन्धित स्वयम्मा पूर्ण अभिव्यक्ति वा समग्र कथन नै सङ्कथनहो (रिचार्ड, सन् १९९९) । जेलिड.एस. ह्यारिसले सङ्कथन भनेको वाक्यहरूको अन्तरसम्बन्ध हो भनी परिभाषित गरेका छन् । त्यस्तै अर्का विद्वान् चम्स्कीले सङ्कथन सामर्थ्य भनेको भाषिक सामर्थ्यको एउटा अंश हो भनी बताएका छन् । त्यसै गरी सङ्कथनका आफ्नै नियमहरू हुन्छन्, जसको उपयोग बिना व्याकरणका नियमहरू काम नलाग्ने हुन्छ भन्नेतर्फ

हाइम्सको रहेको छ । यसरी सङ्कथन विश्लेषणका विभिन्न परिभाषाहरूका आधारमा के भन्न सकिन्छ भने भाषाका विस्तारित पाठहरूको कार्यात्मक र प्रकार्यात्मक सम्बन्धको अध्ययन विश्लेषण गर्नु सङ्कथन विश्लेषण हो । यसका साथसाथै सङ्कथनमा रहेका सम्बद्धक र सम्बद्धनको खोजी र सङ्कथनमा तिनको भूमिकाको विश्लेषण गरिन्छ ।

ट्यारिस (१९५२) द्वारा सर्वप्रथम सङ्कथन विश्लेषण भन्ने शब्द एउटा लेखमार्फत् 'विस्तारित पाठहरूमा भाषा तत्त्वहरूको वितरणबारे' चर्चा गरेको देखिन्छ । उनले यसमा हेयर टनिकको विज्ञापनको भाषालाई उदाहरणका रूपमा विश्लेषण गरेर सङ्कथनमा पनि वाक्य, व्याकरण विस्तारित भएको देखाएका छन् (कटिङ्ग, सन् २०१०) । त्यसकारण यसले सैद्धान्तिक अध्ययनमा सहयोग पुऱ्याएको छ । लड्म्यान डिक्सनरी अफ ल्याङ्ग्वेज टिचिङ्ग एण्ड एप्लाइड लिङ्ग्विस्टिक्स (सन् १९९९) द्वारा 'प्रायोगिक भाषा विज्ञान' पुस्तकमा सङ्कथन विश्लेषणका बारेमा परिभाषित गरिएको छ । यसमा सङ्कथन भनेको कुनै सम्प्रेषणात्मक कार्यका लागि उत्पादित भाषागत परिणामलाई बुझाउने भाषिक प्रयोग उदाहरणका निमित्त प्रयुक्त हुने युक्ति हो भन्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ । मुख्य रूपमा सङ्कथन कथ्य र लेख्य गरी दुई प्रकारको हुन्छन् (पौडेल, २०६९, पृ. २०) । कथ्य सङ्कथन संवाद विश्लेषणका रूपमा चिनिने कथ्य सङ्कथनअन्तर्गत कुराकानी, गफगाफ, छलफल, वादविवाद, संवाद आदि पर्दछन् । कथ्य सङ्कथन भाषाको मौखिक अभिव्यक्तिसँग सम्बन्धित रहेको हुन्छ । यसमा वक्ता र श्रोता प्रत्यक्ष संलग्न हुन्छन् । कथ्य सङ्कथनअन्तर्गत सहभागी वक्ता र श्रोताका बीचको सामाजिक, सांस्कृतिक आदि पृष्ठभूमिले अभिव्यक्तिको भाव ग्रहणमा उल्लेख्य भूमिका निर्वाह गरेका हुन्छन् । कथ्य सङ्कथन लेख्य सङ्कथनको तुलनामा विश्लेषण गर्न कठिन हुने गर्दछ । यसमा हाउभाउ अङ्ग सञ्चालन आदि भाषेत्तर पक्षको उपयोग गरिने हुँदा लेख्य सामग्रीको अभाव रहन्छ । कथ्य सङ्कथन मौखिक अभिव्यक्तिसँग सम्बन्धित घटनासँग सम्बन्धित हुन्छ । कथ्य पाठ लेख्य पाठजस्तो कठोर र सीमायुक्त हुँदैन (अधिकारी, २०६७, पृ. २५१) । वक्ता र श्रोताको भूमिकामा आलोपालो रहने हुँदा यसलाई अन्तरपरिवर्त्य सङ्कथनका रूपमा पनि लिइन्छ । वक्ता र श्रोताको पृष्ठभूमि र परिवेश पहिल्याउन नसकेमा अथवा तालमेल नमिलेको खण्डमा कथ्य सङ्कथन सम्प्रेषणीय नहुन पनि सक्छ (पौडेल र पोखेल, २०७१, पृ. ७) । त्यसै गरी लेख्य सङ्कथन कथ्य सङ्कथनको तुलनामा पछि मात्र विकसित भएको, लेख्य सङ्कथनमा अभिव्यक्तिका सबै भाषिक सामग्री वर्ण, रूप, शब्द, वाक्य आदिमा निर्भररहेकाहुन्छन् । नाटक, संवाद, एकाङ्की आदि संवादात्मक कथ्य सन्दर्भका विधाहरूलाई लेख्य रूपमा प्रस्तुत गर्दा पनि यिनकै सहयोग

लिनुपर्छ । लेख्य सङ्कथन कथ्य सङ्कथनभन्दा बढी जटिल हुन्छन् । यो लिखित अभिव्यक्तिसँग सम्बन्धित हुन्छ । यसमा कथ्य सङ्कथनमा भैं वक्ता र श्रोता आमनेसामने नभई लेखक र पाठकको अप्रत्यक्ष सम्बन्ध रहन्छ । यसमा प्रशस्त लेख्य चिह्नको प्रयोग गरिन्छ । भाषिक शुद्धता कायम गर्नुपर्ने हुन्छ र अभिव्यक्तिको कम पुनरावृत्ति हुन्छ । त्यसैले यो जटिल, कृत्रिम, अप्राकृतिक, असहज र कम गतिशील हुन्छ । लेख्य सङ्कथनअन्तर्गत प्रतिवेदन, चिठी, निबन्ध, कथा, कविता, जीवनी, नाटक, लिखित सूचना, विज्ञापन आदि पर्दछन् । लेख्य सङ्कथन कथ्य सङ्कथनभन्दा बढी विशिष्ट, औपचारिक र जटिल बन्न जान्छ । यसमा लेखकको मौलिकता, चिन्तनशीलता, बौद्धिकता, भाषिक सामर्थ्य, सिर्जनात्मकताजस्ता कुराहरू टुक्राको रूपमा रहन्छन् (अधिकारी, २०६७, पृ. २५२) । अतः विस्तृत तथ्य विषय र मानवीय संवेदनलाई गम्भीर रूपमा ठम्याउन लेख्य सङ्कथनको आवश्यकता पर्छ । सङ्कथनमा अन्तर्वाक्यीय (एकभन्दा बढी वाक्यबीचको) संरचनाका कुरा प्रासङ्गिक हुन्छन् । वाक्यमा वाक्यान्तरिक (एउटा वाक्य बीचको) कुरा मात्र प्रासङ्गिक हुन्छन् र वाक्य एक किसिमले सन्दर्भविहीन हुन सक्छ तर सङ्कथनहरू जुनसुकै स्थितिमा सन्दर्भपूर्ण हुन्छन् । यिनले खास किसिमको सामाजिक परिघटनाको प्रतिनिधित्व गर्छन् (गुम्पर्ज, १९८२, कर्डर १९९३) । कथ्य सङ्कथनमा त यो कुरा विशेष महत्त्वको हुन्छ ।

प्रस्तुत लेख प्रेमा शाहद्वारा लिखित 'पहेँलो गुलाफ' कथाको सङ्कथन विश्लेषणमा केन्द्रित रहेको छ । प्रेमा शाह वि.स. २००३ सालमा जन्मिएर नेपाली आख्यान साहित्यमा नारीवादी प्रगतिवादी कथा रचना गर्ने सशक्त नारी हस्ताक्षर हुन् र उनको पहेँलो गुलाव कथा सङ्ग्रह वि.स. २०२३ सालमा प्रकाशन भई आठ ओटा कथा सङ्ग्रहित भएकोमा पहेँलो गुलाव कथा प्रमुख रहेको छ (गौतम र सुवेदी, २०६८) । अचेतन मनमा यौन अतृप्तिले जन्माएका अनेकौं समस्यालाई यसमा व्यक्त गरिएको छ र यो कथा त्रिभुवन विश्वविद्यालय चार वर्षे स्नातक तह प्रथम वर्षको नेपा.शि.४१६ पाठ्यांशमा समावेश छ । यसैले प्रस्तुत लेखमा उक्त कथामा प्रयुक्त सङ्कथनात्मक युक्ति (सम्बद्धक) के कसरी प्रयोग भएका छन् भनी विश्लेषण गरिएको छ ।

विधि र सामग्री

लेखलाई गुणात्मक ढाँचामा तयार गरिएको छ । यसमा कथाकार प्रेमा शाहको पहेँलो गुलाव कथाको सङ्कथन विश्लेषणका लागि पुस्तकालय अध्ययनलाई नै प्रमुख आधार बनाइएको छ । कथामा प्रयुक्त सङ्कथनहरूको व्याख्या विश्लेषणका लागि वर्णनात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ र तथ्याङ्कका

रूपमा पाठ्य कथामा भएका विभिन्न प्रकारका सङ्कथनहरू रहेका छन् । तथ्याङ्क सङ्कलनमा प्राथमिक स्रोतका रूपमा पहेंलो गुलाव कथामा रहेका सङ्कथनहरू लेखक स्वयम्ले खोजी गरिएको छ भने द्वितीय स्रोतमा सङ्कथनका सन्दर्भमा विभिन्न पत्रपत्रिका, जर्नलहरू, सन्दर्भपुस्तक तथा पाठ्यपुस्तकहरू र अन्य विभिन्न प्रकाशित कृतिहरूमा रहेका सङ्कथन विश्लेषण सम्बन्धी जानकारीका साथै शोधपत्रहरू, आवश्यकताअनुसार विज्ञसँगको छलफल, सल्लाह, सुझाव, परामर्श आदि द्वितीयक स्रोतका रूपमा प्रयोग गरिएको छ ।

‘पहेंलो गुलाफ’ कथामा प्रयुक्त सङ्कथनका युक्ति सम्बद्धक र सम्बद्धनको व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ । सङ्कथन विश्लेषणको सैद्धान्तिक धरातलमा टेकेर उक्त कथाको विश्लेषण गर्दै सम्बद्धकअन्तर्गत सार्वनामिक, स्थानिक, कालिक, संयोजक, प्रतिस्थापन, लोप र निपातजस्ता सम्बद्धकको विश्लेषण गरिएको छ । त्यस्तै कोशीय सम्बद्धकमा समावेशक, समावेश्य सम्बद्धक, पुनरावृत्ति, पर्यायवाची, विपरितार्थी र सन्निधान-सहप्रयोगजस्ता सम्बद्धकहरूको व्याख्या गरिएको छ । त्यसै गरी सम्बद्धनतर्फ सामान्य विशिष्टको सम्बन्ध, विशिष्ट सामान्यको सम्बन्ध, कार्यकारण सम्बन्ध, कारण कार्यको सम्बन्ध, प्रभाव परिणामको सम्बन्ध, परिणाम प्रभावको सम्बन्ध, परिवेश घटनाको सम्बन्ध, घटना परिवेशको सम्बन्ध, आर्थी पर्यायको सम्बन्ध, आर्थी विपर्यायको सम्बन्ध, तुलनात्मक सम्बन्ध, प्रयोजनको सम्बन्ध आदिजस्ता सम्बद्धनहरूको व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ ।

परिणाम र छलफल

प्रायोगिकभाषाविज्ञानको नवीन शाखामध्येको एक शाखा सङ्कथन विश्लेषण हो । सङ्कथन भाषाको सबैभन्दा माथिल्लो एकाइ हो (भट्टराई, २०६२, पृ ४१) । प्रस्तुत लेख प्रेमा शाहद्वारा लिखित ‘पहेंलो गुलाफ’ कथामा प्रयुक्त सम्बद्धक सङ्कथनहरूको विश्लेषणमा केन्द्रित रहेको छ । यो कथा सरल र कवितात्मक भाषाको प्रयोगमा डायरी शैली र एकालापमा आधारित भई मझौला प्रकृतिमा रहेको छ (सुवेदी, २०५१) । यही पहेंलो गुलाव कथामा प्रयोग भएका सम्बद्धकहरूलाई यसमा व्याख्या गरिएको छ ।

वाक्य वा त्यसभन्दा माथिल्ला एकाइहरूलाई एक आपसमा जोड्ने युक्ति सम्बद्धक हो (अधिकारी र भट्टराई, २०६१) । सङ्कथनात्मक अभिव्यक्तिलाई सुनिश्चित सम्बन्ध सूत्रमा बाँधेर अर्थपूर्ण, बोधगम्य र सम्प्रेष्य बनाउनमा यसको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ । सङ्कथनात्मक अभिव्यक्तिलाई गाँसेर भाषिक संरचनामा सैद्धान्तिक प्रवृत्तिको सङ्कथनको स्वरूप निर्माण गर्न सघाउने हुँदा सम्बद्धकविनाको सङ्कथनको रूपमा नरहेर केवल शब्द संग्रहका रूपमा मात्र रहने हुँदा पनि सङ्कथनमा सम्बद्धकको

महत्त्व स्पष्ट हुन आउँछ (भण्डारी, २०६८ र लम्साल र अन्य, २०७४) । यस्ता सम्बद्धकहरूले विषयवस्तु वा विचारका शृङ्खलालाई कतै विस्तार गर्ने, कतै स्पष्टीकरण दिने, कतै थप्ने, कतै विरोध गर्ने, कतै विकल्प जनाउने, कतै तुलना गरेर देखाउने, कतै कार्यकारण सम्बन्ध बताउने, कतै कतै परिणाम जनाउने, कतै व्याख्या गर्ने, कतै निष्कर्ष दिने आदि कार्य गर्दछ (एलेन र कर्डर, सन् २००८) । त्यसैगरी सम्बद्धकले सङ्कथन निर्माणमा प्रयुक्त भाषिक एकाइको अनावश्यक र लम्बेतान पुनरावृत्तिबाट सङ्कथनलाई बचाउने काम गर्दछ । सम्बद्धकले पाठलाई व्यवस्थित, शृङ्खलित सङ्गठित बनाउने र भाषिक एकाइका बीचमा सम्बन्ध स्थापना गर्न आउने वा भाषिक एकाइलाई आपसमा जोड्ने भाषिक जोर्नी वा जोडक नै सम्बद्धक हो (अधिकारी, २०६७, पृ. २५२) ले सङ्कथनका युक्तिमध्येको एक सम्बद्धकका बारेमा चर्चा गर्दै भनेका छन् : वाक्यभन्दा माथिल्ला भाषिक एकाइका बीच अन्तरसम्बन्ध जनाउन आउने सार्वनामिक, कालिक देशिक आदि भाषिक तत्त्वलाई सम्बद्धकका रूपमा लिइन्छ । यसरी भाषिक एकाइहरूलाई आपसमा अन्विति बनाउने र पाठलाई अन्तरसम्बद्धता प्रदान गर्ने युक्तिका रूपमा सम्बद्धकले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ (मिश्र, सन् २००५) । पहेंलो गुलाव कथामा प्रयुक्त सम्बद्धकहरूको चर्चा यहाँ गरिएको छ ।

प्रथम पुरुषवाचक सार्वनामिक सम्बद्धक

सङ्कथनमा वक्ताको सन्दर्भ जनाउने सर्वनामलाई प्रथम पुरुषवाचक सर्वनाम भनिन्छ । म, हामी र हामीहरू प्रथम पुरुषवाचक सार्वनामिक सम्बद्धकहरू हुन् । 'पहेंलो गुलाफ' कथामा प्रयोग भएका प्रथम पुरुषवाचक सार्वनामिक सम्बद्धकहरू निम्न छन्:

- दुई महिनादेखि मैले केही लेख्न सकेकी छैन । (१)
- मलाई टी.वी. भएको रहेछ । (१)
- मेरो छातीको एक्सरे गरेको डाक्टरले भन्थ्यो । मेरो दायाँ फोक्सो ज्यादै खराब भइसकेको छ, रे । (१)
- उहाँको फोक्सोमा पनि मेरो फोक्सोको जस्तै भ्याङ्ग्वाल, सिङ्गै आकाश अटाउन सक्ने भ्याङ्ग्वाल, हाम्रो फोक्सोको भ्याङ्ग्वाल बढ्दै एक ठाउँमा गएर मिल्छ, हामी ठूलो शून्य बन्छौं । (१९)
- च्चः मेरो पहेंलो गुलाफ एउटा एउटा पातमा एउटा एउटा लाभे- पहेंलो हाम्रै एउटै संवेदना । (१९)

माथिका वाक्यहरूमा रेखाङ्कन गरिएका 'मैले', 'म', 'मलाई', 'मेरो' प्रथम पुरुषवाचक एकवचनअन्तर्गत पर्ने सार्वनामिक सम्बद्धक हुन् भने 'हाम्रो', 'हामी' र 'हाम्रै' बहुवचनअन्तर्गत पर्ने प्रथम पुरुषवाचक सार्वनामिक सम्बद्धक हुन् । यिनीहरूले वाक्यमा म, मैले, मलाई, मेरो, हाम्रो, हामी र हाम्रै सन्दर्भलाई जनाउँदै कथालाई अगाडि बढाएका छन् ।

द्वितीय पुरुषवाचक सार्वनामिक सम्बद्धक

सङ्कथनमा श्रोताको सन्दर्भ जनाउने सर्वनाम द्वितीय पुरुषवाचक सार्वनामिक सम्बद्धक हुन् । तँ, तिमी, तिमीहरू, तपाईं, तपाईंहरू, यहाँ यसका उदाहरणहरू हुन् । 'पहेँलो गुलाफ' कथामा प्रयोग भएका द्वितीय पुरुषवाचक सार्वनामिक सम्बद्धकहरू तल निम्नानुसार छन् :

- तिमीलाई त प्याजीरडको टबभित्रै पो डुबाइराखूँ कि ! (१)

उपर्युक्त वाक्यमा आएको तिमी द्वितीय पुरुषवाचक एकवचन सार्वनामिक सम्बद्धक हो ।

तृतीय पुरुषवाचक सार्वनामिक सम्बद्धक

सङ्कथनमा वक्ता र श्रोताको भन्दा भिन्न कथ्य विषयसँग सम्बन्धित सन्दर्भ जनाउने सर्वनामहरू तृतीय पुरुषवाचक सार्वनामिक सम्बद्धकहरू हुन् । यो, यी, यिनी, तिनी, यी, यिनीहरू, उहाँ, यिनका यसका उदाहरणहरू हुन् । 'पहेँलो गुलाफ' कथामा प्रयोग भएका तृतीय पुरुषवाचक सार्वनामिक सम्बद्धकहरू निम्नानुसार छन् :

- मैले उहाँसित मेरो एक्सरे फोटो हेर्न मागेकी थिएँ तर उहाँले हुन्छ, हुन्छ भन्दै अभिसम्म त्यो मलाई देखाउनु भएको छैन । (१)
- मलाई कत्रो भयङ्कर सरूवा रोगले च्यापेको छ, यो उहाँलाई थाहा छैन र ? तैपनि उहाँ डराउनु हुन्न, घिनाउनुहुन्न । (१)
- मलाई उहाँको ज्यादै पीर लाग्छ, कति चोटि उहाँलाई मैले आफ्नो नजिकबाट हटाइसके, उहाँ मान्नुहुन्न, म के गरूँ । हिजै पनि उहाँले कस्तो काम गर्नुभयो, सम्झँदैमा मेरो मुटु अझै थरथर काम्छ । (१)
- उनीहरू सल्लाघारी पुगिसके । (१७)
- तिनीहरूमाथि दुईवटा कत्ला परेका साह्रा फसिलहरू समयलाई गुमाइसकेका हुनेछन् । (१९)

माथिका वाक्यहरूमा रेखाङ्कन गरिएका 'उहाँसित', 'उहाँले', 'ऊ', 'उहाँलाई', 'उहाँकै', 'उसले', 'उहाँ', 'उसलाई' तृतीय पुरुषवाचक एकवचन सार्वनामिक सम्बद्धकहरू हुन् भने 'उनीहरू' र 'तिनीहरू'

तृतीय पुरुषवाचक बहुवचन सार्वनामिक सम्बद्धकहरू हुन् । यी रेखाङ्कित शब्दहरू धेरै पटक पुनरावृत्ति भई तृतीय पुरुषवाचक सार्वनामिक सम्बद्धकलाई दर्साएका छन् ।

आत्मवाचक सार्वनामिक सम्बद्धक

आफूलाई आत्मवाचक सर्वनाम मानिन्छ । आफू शब्दमा विभक्ति चिह्न लाग्दा बन्ने अन्य रूपहरू, नामयोगी तथा बहुवचन जोडिँदा बन्ने रूपहरू आत्मवाचक सार्वनामिक सम्बद्धकहरू हुन् ।

- मलाई उहाँको ज्यादै पीर लाग्छ, कति चोटि उहाँलाई मैले आफ्नो नजिकबाट हटाइसके, उहाँ मान्नुहुन्न, म के गरूँ । हिजै पनि उहाँले कस्तो काम गर्नुभयो, सम्झँदैमा मेरो मुटु अबै थरथर काम्छ । (१)
- मेरो फोक्सोको भ्याङ्पाल च्यातिएर ठूलो प्वाल भइसक्यो सिङ्गै आकाश अटाउन सक्छ यहाँ, एउटा रिक्तो आकाश म पनि भरिदिन्छु । ती भएभरका रिक्तताहरूलाई आफूमा अटाएसम्म । (१)
- सधैंको जस्तो आज पनि आफैँले अनार छोडाउनुभयो र रस निचोरेर गिलासमा खन्याउनुभयो । (२)
- विवाहको पहिलो रातमै मैले आफूलाई उहाँमा समर्पित गरिदिँँ । (६)

माथि आएका रेखाङ्कित शब्दहरू 'आफैँ', 'आफ्नै', 'आफ्नो', 'आफूमा', 'आफैँले', 'आफूलाई' आत्मवाचक सार्वनामिक सम्बद्धकहरू हुन् । यिनले वाक्यमा आएर नाम तथा सर्वनामसमेतको निजत्व बताउने काम गरेको छन् । यसका साथै वाक्यहरूलाई सुसङ्गठित पारेका छन् ।

दर्शक सार्वनामिक सम्बद्धक

कुनै व्यक्ति वा वस्तुलाई तोकेर देखाउने सर्वनामलाई दर्शकवाचक सार्वनामिक सम्बद्धक भनिन्छ । यो पनि निकटवर्ती र दूरवर्ती दर्शकवाचक सार्वनामिक सम्बद्धक गरी दुई प्रकारका हुन्छन् । वक्ताको नजिकको सन्दर्भ जनाउने सर्वनाम निकटवर्ती र वक्ताको टाढाको सन्दर्भ जनाउने सर्वनामहरू दूरवर्ती सार्वनामिक सम्बद्धकहरू हुन् । यो, यी, यिनी, यहाँ, यही, यस, यसको, यसैमा आदि निकटवर्ती र त्यो, त्यस, त्यही, त्यसैले, त्यसैको, त्यसलाई आदि दूरवर्ती सार्वनामिक सम्बद्धकहरू हुन् । यसले वाक्यमा कुनै व्यक्ति वा वस्तुलाई तोकेर देखाउने काम गर्दछ ।

- हुन त कहिलेदेखि भएको हो, तर थाहा पाएको भने आठ महिना भइसक्यो, तबदेखि यही सेनेटोरियममा छु । (१)
- यो थुकसित लतपतिएको रगत कुहिएको फोक्सो सबै मेरा आफ्नै कमजोरीका उपलब्धि हुन् । (१)

- मैले उहाँसित मेरो एक्सरे फोटो हेर्न मागेकी थिएँ तर उहाँले हुन्छ, हुन्छ भन्दै अभिसम्म त्यो मलाई देखाउनु भएको छैन । (१)
- अनि उहाँ कति डराउनु भएको थियो त्यसबेला । (१)
- म छक्क पर्छु, उहाँको लापरवाही देखेर कस्तो केटाकेटी जस्तो मान्छे ! अघि दिउँसो उहाँको कोटको खल्लीमा हात पर्दा त्यही रूमाल निस्क्यो, फोहोरले कटकटिएको । (१)
- प्याजी रङ देख्यो कि मलाई असाध्यै प्रसन्नता लाग्छ, त्यसैले उहाँ जिस्काउनुहुन्थ्यो, तिमीलाई त प्याजी रङको टबभिन्नै पो डुबाइराखूँ कि । त्यति मात्रै होइन, उहाँ मेरो प्रसन्नता र रुचिको ज्यादै कदर गर्नुहुन्छ । (१)
- ती प्याजी जमेँरा ! प्याजी रूमाल ! ओह ! कसरी फोहोरमा कक्रिएका । (१)
- मलाई थाहा छ त्यो माया मभिन्न व्याप्त छ, मेरो एक-एक नसामा त्यसले जरा गाडिसकेको छ, त्यसबाट मुक्त हुन म कहिल्यै सकूँला ? (१)
- त्यसबेला मेरा आँखामा कति सपना भरिएका थिए, उहाँलाई पाएर मलाई सर्वस्व पाएजस्तो लागेको थियो । (६)
- त्यहाँदेखि म कागतीभैं उहाँको मुट्टीभिन्न बरोबर निचोरिँदै आएकी छु, चुइङ्गम जतिकै उहाँको तातो थुकमा पग्लिएकी छु । (६)
- मेरा परेला यही प्याच-प्याच परेको थूकमा जमेको छ, कहाँ छ स्वर्ग ? (७)
- हिजो राती पनि त्यसबेलासम्म उहाँ पलडमा मेरै छेउमा पल्टिरहनुभएको थियो । (८)
- चम्पा यसकी आमा काली भए पनि राता-राता गाला भएकी । (१०)
- त्यहाँबाट कतितलदेखिन्छ, तर जति गयो उति माथिकहालीलाग्ने पोरहेछ । (१२)
- उहाँ घर जानुभएपछि त्यसलाई उठाएर हेरे प्याजी फूल धेरैपछि खेलाउन पाएकी, त्यसैले हेरिँरहेँ एक-एकवटा गरी गने ।
- मेरो हातमा छ्यास्स भुस लाग्यो, त्यति राम्रो फूल, यहाँ पनि एउटा भुसिल्कीरा रहेछ । (१६)

माथिका वाक्यमा रेखाङ्कन गरिएका 'यहीं', 'यस्तै', 'यो', 'यसैमा', 'यस्तो', 'यी', 'यसका', 'यसै', 'यसको', 'यहाँ' निकटवर्ती दर्शकवाचक सार्वनाम शब्दहरू हुन् भने 'त्यो', 'त्यस', 'त्यही', 'त्यसैले',

‘त्यसै’, ‘त्यसको’, ‘त्यहाँबाट’, ‘त्यसलाई’, ‘ती’, दूरवर्ती दर्शकवाचक सर्वनाम शब्दहरू हुन् । यिनले वाक्यमा आएर कुनै पनि नजिकको र टाढाको व्यक्ति वा वस्तुलाई तोकेर देखाउने काम गर्दै अभिव्यक्तिलाई छरितो पार्न सघाउ पुऱ्याएका छन् ।

सम्बन्धवाचक सार्वनामिक सम्बद्धक

दुई वा दुईभन्दा बढी वाक्य र उपवाक्यका बीचमा आपसी सम्बन्ध स्थापित गराउने काम सम्बन्धवाचक सार्वनामिक सम्बद्धकले गर्दछ । जो, जे, जुन, जति, जस्तो, जसमा, जस्ता, जस्तै, जतिकै आदि सम्बन्धवाचक सार्वनामिक सम्बद्धकहरू हुन् । नामयोगी, द्वित्व भएर र विभक्ति चिह्न लागेपछिका रूपहरू पनि सम्बन्धवाचक सार्वनामिक सम्बद्धकहरू नै हुन् ।

- डायरीका यी रिक्ता पृष्ठहरू जति पल्टाउँछु उति म भित्रको खाली भन्-भन् बढ्दै गए जस्तो लाग्छ । (१)
- म जस्तै रोगी छु यो गुलाफको बोट, पहेंलो फूल मात्रै फुल्छन् । (३)
- उहाँ, मलाई चाट्नुहुन्छ, विरालोले बच्चालाई चाटे जतिकै तर उहाँलाई पत्तै हुँदैन । (५)
- मेरो, छाती चस्क्यो मुटु हल्लेको कसरी, भित्रभित्रै भूइँचाला छुटे जस्तो छ । (१८)

माथिका वाक्यहरूमा आएका रेखाङ्कित शब्दहरू ‘जति’, ‘जस्तो’, ‘जसमा’, ‘जस्तै’, ‘जतिकै’ जस्ता शब्दहरू सम्बन्धवाचक सार्वनामिक सम्बद्धकहरू हुन् । यिनले वाक्यमा आएर सम्बन्ध स्थापना गर्ने काम गरेका छन् ।

प्रश्नवाचक सार्वनामिक सम्बद्धक

वाक्यमा प्रश्नार्थक रूपमा आउने सम्बद्धकहरूलाई प्रश्नवाचक सार्वनामिक सम्बद्धक भनिन्छ । को, के, कुन, कहाँ, कहिले, कसरी लगायतका सम्बद्धकहरू यसअन्तर्गत पर्दछन् । यो सम्बद्धकले वाक्यमा आएर प्रश्न गर्ने काम गर्दछ ।

- त्यहाँ स्ट्याण्डमा के त्यो ? (२)
- मेरा, परेला, त्यही प्याच-प्याच परेको थूकमा जमेको छ, कहाँ छ स्वर्ग ? (७)
- आज पनि के लेखुं खै ? (९)

माथिका वाक्यहरूमा आएका ‘के’, ‘कहाँ’ शब्दले प्रश्नवाचक सार्वनामिक सम्बद्धकहरूलाई जनाएको छ । यिनीहरूले वाक्यमा आएर प्रश्न गर्ने काम गरी वाक्यलाई पूर्णता दिएका छन् ।

स्थानिक सम्बद्धकहरू

सङ्कथनमा ठाउँ र परिवेश बुझाउने शब्दहरू नै स्थानिक सम्बद्धकहरू हुन् । यस किसिमको सम्बद्धकमा स्थान एवम् परिवेश जनाउनका लागि नाम, सर्वनाम, नामयोगी तथा क्रियायोगीहरू प्रयोगमा आएका हुन्छन् । स्थानिक सम्बद्धकहरूले कहाँ र कताको सन्दर्भलाई सङ्केत गर्दछन् ।

- हुनत कहिलेदेखि भएको हो, तर थाहा पाएको भने आठ महिना भइसक्यो, तबदेखि यही सेनेटोरियममा छु । (१)
- अधि दिउँसो उहाँको कोटको खल्लीमा हात पर्दा त्यही रूमाल निस्क्यो, फोहोरले कटकटिएको । (१)
- छि धोएर पनि के गर्नु त्यो रोगी रूमाल, त्यसैले मैले फोहोर मिल्काउने भाँडोमा हालिदिएँ । (१)
- सधैंको जस्तो आज पनि आफैले अनार छोडाउनुभयो र रस निचोरेर गिलासमा खन्याउनुभयो । (२)
- मेरो चोलोमाथि कोट उहाँले छोडेर जानुभएछ । (२)
- म यहाँ बस्न आएदेखि नै यो गुलाफको बोट यही छ । तल पार्टीकोदेखि पस्रेर आएका यसका एक दुई लहरा मेरो कोठाको भ्यालमा सधैं यसैगरी लत्रिरहन्छन् । (४)
- अहिले त धेरै नै पहेंलो कोपिलाहरू बोटमा लागेका छन् । (४)

माथिका वाक्यहरूमा रेखाङ्कन गरिएका 'सेनेटोरियममा', 'खल्लीमा', 'स्ट्याण्डमा', 'घरमा', 'बीचमा', 'त्यहाँ', 'फोहोरमा', 'भाँडोमा', 'नक्सामा', 'गिलासमा', 'हातमा', 'मुखभित्र', 'चोलोमाथि', 'ओठभरि', 'यही', 'पार्टीको देखि', 'भ्यालमा', 'बोटमा', 'उत्तरमा', 'आँखामा', 'पातमा', 'कोठामा', 'जर्मैरामा', 'पलङ्गमा', 'कोठाभित्र', 'कोठाबाट', 'ढोकामा', 'सँघारमा', 'ढोकातिर', 'छातीमा', 'माथि माथि', 'त्यहाँबाट', 'आकासमाथि', 'जमिनमा', 'पलङ्गबाट', 'फिलामा', 'हातमा', 'टेबुलमाथि', 'सल्लाघारी भित्र', 'आडभरि', 'घरदेखि', 'फोक्सोमा', 'पातमा' जस्ता शब्दहरू हुन् । यी शब्दहरूले स्थान वा परिवेशलाई जनाएका छन् ।

कालिक सम्बद्धक

सङ्कथनमा कुनै पनि कार्य वा घटनाको समय बुझाउन आउने शब्दहरू कालिक सम्बद्धकहरू हुन् । समय बुझाउने नामयोगी र क्रियायोगीलाई कालिक सम्बद्धकका रूपमा लिइन्छ । यसले वाक्यमा आएर कुनै पनि घटना वा कार्यको समय बुझाउने काम गर्दछ । 'पहेंलो गुलाफ' कथामा प्रयुक्त कालिक सम्बद्धकहरू निम्न छन्:

- दुई महिनादेखि मैले केही लेख्न सकेकी छैन । (१)
- हुन त कहिलेदेखि भएको हो, तर थाहा पाएको भने आठ महिना भइसक्यो, तबदेखि यही सेनेटोरियममा छु । (१)
- उहाँ मलाई कति माया देखाउनुहुन्छ, कति स्याहार गर्नुहुन्छ, सधैं मेरो अगाडि आएर घन्टौघन्टौ बसिरहनु हुन्छ । (१)
- उहाँ मेरो अगाडि हुनुहुन्थ्यो, बस्दाबस्दै एकतमासको खोकीले च्याप्यो, मुटु थर्केर बाहिर निस्कला जस्तो भएको थियो । मेरो, अनि उहाँ कति डराउनुभएको थियो त्यसबेला । (१)
- खोक्दा खोक्दै रगतको सानो ठिका थूक र च्यालसँग लत्पतिएर मेरो चिउँडोभरि पोतियो, मलाई आफ्नै सूर थिएन, पछि पो थाहा पाएँ उहाँले आफ्नै रेशमी रूमालले त्यो थूक र च्याल थाप्नुभएछ । (१)
- कति राम्रो थियो त्यो रूमाल, प्याजी रङ्गको प्योर सिल्कको मैले नै एकचोटि उहाँलाई किनेर दिएको, कति खुसी हुनुभएको थियो त्यो रूमाल पाएर । (१)
- अहिले आठ महिना भइसकेको छ । (१)
- दुई महिनासम्म म ज्यादै थलिएँ, अहिले अलि सञ्चो छ तर के । (१)
- सधैंको जस्तो आज पनि आफैले अनार छोडाउनुभयो र रस निचोरेर गिलासमा खन्याउनुभयो । (२)
- अहिले दुई घण्टा अगाडि मात्रै पो म बिउँभे । (२)
- यो पानी अब रातभर थामिँदैन । (२)
- ए बिहान डाक्टरले पनि यसैमा इन्फेक्सन दिएको हो क्यारे । (२)
- दुईदिनदेखि केही लेख्न सकिनँ । (३)
- त्यसैले यसको मलाई माया लाग्छ, म यसको पातमा एउटा भुसिल्कीरा पनि बस्न दिन्नँ, देखेको बेला एक दुईवटा भुसिल्कीरा सधैं टिपेर फ्याँकिदिन्छु । (४)
- अहिलेसम्म उहाँ आउनु भएन । (५)
- यही यस्तै हात र ओठको सन्तोष चारवर्षदेखि उहाँले मलाई दिँदै आउनुभएको छ । (६)
- हाम्रो विवाहको चारवर्षदेखि एक सरह एकनासले विभिन्न तरिकामा उहाँले मलाई माया गर्दै आउनुभएको छ । (६)

- साँच्चै यी चारवर्षभित्रमा उहाँ अलिकति पनि घाटा पर्नुभएको छैन । (६)
- त्यसैदिन ईश्वरको नाममा एउटा धूप सल्काएँ, मेरो मन ढुक्क भयो । (७)
- दुईमहिना थला परेको बेला बाहेक छुमहिना मैले नर्कको कीराभै उहाँको थूकभित्र लतपतिएर कोटेकी छु । (७)
- यो तातो भतभती पोल्ने नर्कमा अझ कति यसै गरी जीवनलाई घिच्याइरहनुपर्ने हो । (७)
- हिजोको एउटा घटना पनि लेखिहालुँ । (८)
- अहिले औषधि खुवाउन आउँदा डाक्टरलाई सोभो मुखले हेर्न पनि सकिनँ, उसलाई पनि सबै कुरा थाहाँ छ । (८)
- कहिलेदेखिपर्खेकोमैलेयोपहेंलोगुलाफलाईअझअरूतफुलेकैछैनन्।(१०)
- यी नफक्रेका कोपिलालाई कति आनन्द छ अहिले एउटा प्रगाढ निद्रा, आनन्द, शान्ति फक्रेका फूल कठै । (९)
- छिः कहिले त घीन लाग्छ, त्यसको नमाभेको दाँत र नाकमा कटकटिएको सिङ्गान देख्ता वाक्क वाक्क आउँछ । (१०)
- अहिले पनि बिस्कुट लिन आएको त्यो । (१०)
- हिजो केही लेख्न सकिनँ । (११)
- एउटा निर्जीव शताब्दी अघिको फसिलसित जोडिन पुगेकी छु म । (११)
- हिजो उहाँले सुताउनुसम्म सुताउनु भयो मलाई । (१२)
- पछि अकस्मात जमीनमा पछारिएँ । (१३)
- अस्तित्वदेखि मेरो छाती दुख्न थालेको छ । (१४)
- हिजोदेखि त दुखेको भन् भन् बढ्न थाल्यो, मैले उहाँलाई हिजो पनि कति पन्छाएँ, बोलिन पनि । (१४)
- उहाँ पनि आउँनु हुने बेला भयो । (१७)
- उहाँ अहिले आउनुहुन्छ, ठट्टैठट्टामा एकै डल्लो पारी मलाई बेसरी निचोरेर जानुहुन्छ । (१७)
- उहाँ पनि आइपुग्नु हुने बेला भयो, आउनुहुन्छ मेरो छाती .... । (१८)
- आज त म उहाँलाई छोड्दै छोड्दिनँ, छोड्दै छोड्दिनँ । (१९)

माथि आएका रेखाङ्कित शब्दहरू 'दुई महिनादेखि', 'आठ महिना', 'तबदेखि', 'अभसम्म', 'घन्टौघन्टौ', 'हिजै', 'त्यसबेला', 'पछि', 'अघि', 'दिउँसो', 'एकचोटि', 'साँझका', 'दुई घण्टासम्म', 'अगाडि', 'बिहान', 'अघि', 'दुई दिनदेखि', 'तिनदिन', 'हिजो बिहानभरि', 'देखेको बेला', 'अहिले', 'वर्षभित्रमा', 'त्यसैदिन', 'दुई महिना', 'छ महिना', 'अभ कतिदेखि', 'हिजो राती एक बजे', 'आज', 'अघिको', 'अहिले भर्खर', 'आज' जस्ता शब्दहरू कालिक सम्बद्धकका रूपमा आएका छन्। यिनले सङ्कथनमा कुनै पनि कार्य वा घटनाको समयलाई बुझाएका छन्।

संयोजक सम्बद्धक

सङ्कथनमा दुई वा दुई भन्दा बढी पद, पदावली, उपवाक्य र वाक्यलाई जोड्ने वा गाँस्न आउने शब्द वा रूपलाई संयोजक भनिन्छ। तर, अनि, पनि, यद्यपि, नत्र, किनभने आदिजस्ता शब्दहरू संयोजक हुन्। यसले दुई मुख्य व्याकरणिक एकाइलाई जोड्ने काम गर्दछ। सङ्कथनमा संयोजकले संयोजन मात्र नगराएर वियोजन, वैपरीत्य, अधीनस्थता आदि विभिन्न किसिमका सम्बन्ध दर्साउने गर्दछ। यो पनि सापेक्ष र निरपेक्ष गरी दुई प्रकारको हुन्छ।

- उहाँ मेरो अगाडि हुनुहुन्थ्यो, बस्दाबस्दै मलाई एकतमासको खोकिले च्याप्यो, मुटु थर्केर, बाहिर निस्कला जस्तो भएको थियो। मेरो, अनि उहाँ कति डराउनु भएको थियो त्यसबेला। (१)
- म खुसी छैन अझै पनि यो कस्तो माया हो जसमा सन्तोषको सानो लेश पनि म भेट्न सक्तिनँ। (१)
- दुई महिनासम्म म ज्यादै थलिएँ, अहिले अलि सन्चो छ, तर के! (१)
- उहाँ लोग्नेमानिस हुनुहुन्छ म स्वास्नेमान्छे, यो बाहेक अरू सबै उहाँले विसर्नुभयो, किनभने म एउटी लोभलाग्दी सिङ्गै मासुको डल्ला त उहाँको अगाडि छँदै थिए नि। (६)
- त्यो प्याजी फूल मैले परपर मिल्काउन पठाइदिँ नत्र त्यो भुसिल्कीरा फेरि मेरो पहेंलो गुलाफको बोटमा उक्लन्थ्यो। (६)

माथिका रेखाङ्कित वाक्यमा आएका 'तर', 'र', 'अनि', 'पनि', 'नत्र', 'कि', 'तैपनि', 'किनभने' निरपेक्ष संयोजक हुन् भने जसमा, भने, सापेक्ष संयोजकहरू हुन्। यिनले वाक्यमा आएर दुई मुख्य व्याकरणिक एकाइलाई जोड्ने काम गरेका छन्। यसका साथसाथै संयोजकले वाक्यलाई संयोजन गरी पूर्णता दिइएको छ।

प्रतिस्थापन सम्बद्धक

एकपटक प्रयोग भइसकेको शब्द अथवा पदावलीको सट्टामा अर्को शब्द अथवा पदावलीको प्रयोग गरी पहिलेको शब्द वा पदावलीलाई प्रतिस्थापन गर्ने कार्य गरिन्छ, भने त्यसलाई प्रतिस्थापन सम्बद्धक भनिन्छ । प्रतिस्थापनले अभिव्यक्तिमा विविधता ल्याउन, एउटै भाषिक एकाइको पटक-पटकको आवृत्तिबाट बचाउन लामा लामा पदावली र उपवाक्यका सट्टामा एउटै पदले काम चलाई अभिव्यक्तिलाई छोटो छरितो बनाउन सहयोग गर्दछ (घिमिरे, २०६९) । यो पनि नामिक, वाक्य र पदावली गरी तीन प्रकारका प्रतिस्थापन हुने गर्दछ ।

- मलाई थाहा छ त्यो माया मभिन्न व्याप्त छ, मेरो एक-एक नसामा त्यसले जरा गाडिसकेको छ, त्यसबाट मुक्त हुन म कहिल्यै सकुंला ? (१) पहिलो वाक्यलाई दोस्रो वाक्यमा आएका त्यसले प्रतिस्थापन गरेको छ ।
- भन् नाफैनाफा छ, लग्ने भन्दा पनि बढी उहाँ एउटा चतुर घिउपसले साबित भइसक्नु भएको छ, तैपनि उहाँलाई ममाथि दया उठ्दैन । (६) लग्ने : प्रतिस्थापन : उहाँ
- मेरो फोक्सोको भ्याड्ज्वाल च्यातिएर ठूलो प्वाल भइसक्यो सिङ्गै आकाश अटाउन सक्छ यहाँ, एउटा रित्तो आकाश म पनि भरिदिन्छु । ती भएभरका रिक्तताहरूलाई आफूमा अटाएसम्म । (१) रित्तो आकाश : प्रतिस्थापन ती
- त्यसैले यसको मलाई माया लाग्छ, म यसको पातमा एउटा भुसिल्कीरा पनि बस्न दिन्न, देखेको बेला एक दुईवटा भुसिल्कीरा सधैं टिपेर फ्याँकिदिन्छु । (४) पहिलो वाक्यलाई दोस्रो वाक्यमा आएको 'यसको' ले प्रतिस्थापन गरेको छ ।
- हेर तँ, (भुसिल्कीरा) फूलसितै कसरी लपक्क टाँस्सिएको । (१५)
- मछक्कपर्छु उहाँकोलापरवाहीदेखेर, कस्तोकेटाकेटीजस्तोमान्छे (हुनुहुन्छ) ॥ (१)
- ऊ डाक्टर (आयो) । (६)

निपात सम्बद्धक

आफ्नै स्वतन्त्र अर्थ नभएका तर वाक्यमा प्रयोग भएपछि सार्थक अर्थ दिने शब्दलाई निपात भनिन्छ । अनुसन्धान गरिएको पाठमा प्रयोग भएका निपातहरू निम्न छन् । यिनले वाक्यमा छुट्टै अर्थ

दिन नसके पनि वाक्यमा आएर चमत्कार थपी अभिव्यक्तिलाई सहज ढङ्गले प्रस्तुत गर्न सहयोग पुऱ्याउँदछन् ।

- हुन त कहिलेदेखि भएको हो, तर थाहा पाएको भने आठ महिना भइसक्यो, तबदेखि यही सेनेटोरियममा छु । (१)
- धेरै भइसक्यो मेरो छातीको एक्सरे गरेको, डाक्टरले भन्थ्यो, मेरो दायाँ फोक्सो ज्यादै खराब भइसकेको छ रे । (१)
- उहाँ भन्नुहुन्छ, मलाई केही भएको छैन, चाँडै नै निको हुन्छ रो ! (१)
- छकिने जति म पहिले नै छकिइसकेकी छु नि ! (१)
- मलाईकत्रोभयङ्करसरूवारोगलेच्यापेकोछ,योउहाँलाईथाहाछैनर?(१)
- पानी परेकोले हो कि । (२)
- ए बिहान डाक्टरले पनि यसैमा इन्जेक्सन दिएको हो क्यारे । (२)
- खाली चाम्रो रबड न हो, जति चुसे टोकेर क्याचक्याच पारे पनि एक थोपा रस निस्कने होइन । (६)
- आज पनि के लेखू खै । (११)
- ल लगत पनि निक्कै पो आयो । (१७)
- उहाँकातीदूधनिस्कलान्जस्ताओठकतिलोभलागदाछनखैमेरोत्यस्तो।(१९)

माथिका वाक्यहरूमा रेखाङ्कन गरिएका 'त', 'रे', 'नै', 'र', 'के', 'पो', 'नि', 'नै', 'कि', 'न', 'नत्र', 'ल', 'खै', 'क्यारे' निपात हुन् । यिनले वाक्यमा स्वतन्त्र अर्थ बहन नगरे तापनि अर्थमा बल पुऱ्याउने अर्थको अभिव्यक्तिमा सहजता ल्याउने काम गर्दछन् ।

कोशीय अर्थ सम्बन्धगत सम्बद्धक

पहेंलो गुलाव कथामा कोशीय अर्थ सम्बन्धगत सम्बद्धकअन्तर्गत पनि निम्नअनुसारका सम्बद्धकहरू रहेका छन् :

पुनरावृत्ति सम्बद्धक

सङ्कथनमा प्रयोग भएका कुनै पनि भाषिक अंशको पटक-पटकको पुनरावृत्तिलाई पुनरावृत्ति सम्बद्धक भनिन्छ । यस्तो सम्बद्धकले अगाडिको प्रसङ्ग र पछाडिको प्रसङ्गलाई जोड्न सहयोग

पुन्याउँदछ, त्यसकारण अर्थगत निरन्तरता कायम हुन्छ। सङ्कथनमा पदावली, उपवाक्य र सिङ्गो वाक्यको समेत पुनरावृत्ति हुन सक्छ।

- खोक्दाखोक्दै रगतको सानो ढिका थूक र च्यालसँग लतपतिएर मेरो चिउँडोभरि पोतियो मलाई आफ्नै सूर थिएन, पछि पो थाहाँ पाएँ उहाँले आफ्नै रेशमी रूमालले त्यो थूक र च्याल थाप्नुभएछ। (१)
- त्यसैले यसको मलाई माया लाग्छ, म यसको पातमा एउटा भुसिल्कीरा पनि बस्न दिन्न, देखेको बेला एक दुईवटा भुसिल्कीरा सधैं टिपेर फ्याँकिदिन्छु। (४)
- राती एक बजे लेख्न बसेकी लेख्न मन लागेन। (११)
- उहाँको फोक्सोमा पनि मेरो फोक्सोको जस्तै भ्याङ्पवाल, सिङ्गै आकाश अटाउन सक्ने भ्याङ्पवाल, हाम्रो फोक्सोको भ्याङ्पवाल बढ्दै एक ठाउँमा गएर मिल्छ, हामी ठूलो शुन्य बन्छौं। (१९)

पर्यायवाची सम्बद्धक

समान अथवा उही अर्थ बुझाउने भिन्नै रूप भएका शब्द समूहलाई पर्यायवाची सम्बद्धक भनिन्छ। सङ्कथनमा यिनले विचारको श्रृङ्खला निर्माण गर्न सघाउ पुऱ्याउँछन्। यस्ता पर्याय शब्द पनि पूर्ण, पर्याय र आंशिक पर्याय गरी दुई प्रकारको हुन्छ। पर्यायवाची शब्दका भाषिकागत, सन्दर्भगत, स्रोतगत, शैलीगत गरी चार भेद हुने कुरा बताएका छन्। यस्ता शब्दले पाठलाई अर्थपूर्ण अन्वितिपूर्ण शृङ्खलित बनाउन सहयोग पुऱ्याउँछन् (पौडेल र पोखरेल, २०७१: १५५)। 'पहेँलो गुलाफ' कथामा प्रयोग भएका पर्यायवाची सम्बद्धकहरू निम्न छन् :

- उहाँभित्रको अर्को पुरूष अझ उहाँभन्दा पनि बलियो र सशक्त छ। (६)
बलियो: सशक्त
- इन्जेक्सन दिने ठाउँ थिएन, दुवै पाखुरा सियो ले छिया छिया पारेको छ, त्यसैले निर्धक्कसँग फिला खोलिदिँ। (१२)
इन्जेक्सन : सियो

विपरीतार्थक सम्बद्धक

कुनै एउटा शब्दको ठिक उल्टो अर्थ दिने अर्को शब्दलाई विपरीतार्थी सम्बद्धक भनिन्छ। विपरीतार्थी शब्द संरचना र अर्थका दृष्टिले भिन्न किसिमका हुन्छन्। विपरीतार्थी शब्द पनि श्रेणीबद्ध, परिपूरक र विरूद्धार्थक गरी तीन किसिमका हुन्छन्। यस्ता शब्दले पाठमा परस्पर जोर्नीको काम गरी

अर्थगत अन्विति गराउने काम पनि गर्दछन् । 'पहेँलो गुलाफ' कथामा प्रयोग भएका विपरीतार्थक सम्बद्धकहरू निम्न छन् :

- अब अग्लोहोचो तरेली परेको रित्तो फाँट मात्रै छ । (१६)

अग्लो : होचो

- म पनि बिरालो हुन्छ, खस्रो काँडा उमेको जिब्रोले चाट्छु । उहाँको कमलो आडभरि । (१९)

खस्रो : कमलो

समावेशात्मक सम्बद्धक

विभिन्न शब्दहरूको अर्थलाई समाविष्ट गर्न सक्ने शब्दलाई समावेशक र साभा अर्थ बोकेको समावेशक शब्द भित्र समावेशित हुने शब्दलाई समावेश्य शब्द भनिन्छ । 'पहेँलो गुलाफ' कथामा प्रयोग भएका समावेशक समावेश्य सम्बद्धकहरू निम्न छन् :

- यी नफक्रेका कोपिलालाई कति आनन्द छ अहिले, एउटा प्रगाढ निन्द्रा, आनन्द शान्ति, फक्रेका फूल कठै ! (१०)

सन्निधान वा सहप्रयोग सम्बद्धक

कुनै पनि शब्दको अर्को खास शब्दसँगको सम्बन्ध वा सहचर्यलाई सन्निधान वा सहप्रयोग भनिन्छ । कुनै एउटा शब्द खास अर्को शब्दको साथमा मात्र आउन सक्छ तर त्यही शब्द जुन पायो त्यही शब्दसँग आउन नसक्ने स्थितिलाई सन्निधान भनिन्छ (पोखरेल र अन्य, २०७५) । त्यसैले सन्निधानले दुई शब्द निकट रहने बुझाउँछ । 'पहेँलो गुलाफ' कथामा प्रयोग भएका सन्निधान वा सहप्रयोगसम्बन्धमूलक शब्दहरू निम्नानुसार छन् :

- साँच्चै मलाई यस्तै लाग्छ, मेरो फोक्सो अब कुहिएर फतफती भर्न मात्र बाँकी छ । (१)
(कुहिएरसँग फतफतीको निकटको सम्बन्ध रहनाले)
- अघि दिउँसो उहाँको कोटको खल्तीमा हात पर्दा त्यही रूमाल निस्क्यो, फोहोरले कटकटिएको (१) ।
(फोहोरसँग कटकटिएको नजिकको सम्बन्ध रहने भएकाले)
- म यहाँ बस्न आएदेखि नै यो गुलाफको बोट यही छ । तल पार्टीकोदेखि पस्रेर आएकायसका एक दुई लहरा मेरो कोठाको भ्यालमा सधैं यसैगरी लत्रिरहन्छन् । (४)(कोठासँग भ्यालको नजिकको सम्बन्ध रहने भएकाले)

- उहाँ त आफ्नै धूनमा बौलाह जत्तिकै फतफताई रहनुभयो, सनकी जस्तै हललल हाँसिरहनुभयो । (१४)
(हलललसँग हाँसिरहनु निकटको सम्बन्ध रहने भएकाले)
- हातभरि चिलाउने डाबरहरू उठे अनि कताकता उहाँको हललल हाँसो मेरो विरामी प्राइभेट कोठाभरि घन्क्यो । (१६)
(हलललसँग हाँसो निकटको सम्बन्ध रहने भएकाले)
- कालोभुसिल्कीराकाटल्लपरेकोआँखामादुईवटाचम्किलाआँखालेचियाए।(१६)
(चम्किला आँखासँग चियाए नजिकको सम्बन्ध रहने भएकोले)
- मैले त्यसै टेबुलमाथि राखेकी थिएँ, त्यो फूलको गुच्छा । (१६)
(फूलसँग गुच्छा नजिकको सम्बन्ध रहने भएकाले)
- कस्तो भतभत पोल्ने डाह ! (१७)
(भतभत पोल्नेसँग डाहाको नजिकको सम्बन्ध रहनाले)

माथि रेखाङ्कन गरिएका शब्दहरू कुहिएरसँग फतफती, फोहोरसँग कटकटिएको, कोठासँग भ्यालको हलललसँग हाँसिरहनु, हलललसँग हाँसो, चम्किला आँखासँग चियाए, फूलसँग गुच्छा र भतभत पोल्नेसँग डाहाजस्ता शब्दहरू प्राय गरेर यही शब्दसँग मात्र आउने हुँदा यी शब्दहरू सन्निधान सहप्रयोजनको प्रयोग भएका शब्दहरू हुन् । यिनले दुई शब्दलाई निकट राख्न सहयोग पुऱ्याएको पाइन्छ ।

निष्कर्ष

भाषाको सिद्धान्तमा आधारित रहेर गरिने अध्ययन सैद्धान्तिक अध्ययन हो भने भाषाको व्यवहारिक प्रयोजनमा आधारित रहेर गरिने अध्ययन प्रायोगिक अध्ययन हो । यही प्रायोगिक भाषा विज्ञानका विविध शाखाहरूमध्ये सङ्कथन विश्लेषण पनि एउटा मुख्य शाखा हो । वाक्यभन्दा माथिल्लो एकाइ नै सङ्कथन हो । सङ्कथनलाई पूर्ण भाषिक एकाइका रूपमा लिने गरिन्छ । सङ्कथन कथ्य र लेख्य गरी दुई प्रकारको हुन्छ । कुराकानी, छलफल, संवाद, वादविवाद, आदि कथ्य सङ्कथन हो भने कथा, कविता, उपन्यास, दैनिकी, टिप्पणी आदि लेख्य सङ्कथन हुन् । जे होस् वाक्यभन्दा माथिल्लो आफैँमा पूर्ण भाषिक एकाइलाई नै सङ्कथन भनिन्छ । यसलाई पूर्ण वा सिङ्गो भाषिक अभिव्यक्तिका रूपमा लिइन्छ । सङ्कथनको स्वरूपअनुसार सङ्कथनको विश्लेषण गरिन्छ ।

सन्दर्भसामग्री सूची

- अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०६७), *सामाजिक र प्रायोगिक भाषा विज्ञान*, रत्न पुस्तक भण्डार ।
- अधिकारी, हेमाङ्गराज र बट्टीविशाल भट्टराई (सम्पा.), (२०६९), *प्रयोगात्मक नेपालीशब्दकोश*, विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- एलेन, जे.पी.बी. र कर्डर,एस.पिट.(सन् २००८), *एडिनवर्ग कोर्स इन अप्लाइड लिङ्ग्विस्टिक्स*, भोल्युम १-३, अक्सफोर्ड युनिभर्सिटी प्रेस।
- कटिड, जोन (सन् २०१०), *प्रागमाटिक्स एन्ड डिस्कोर्स*, रट्लेज ।
- कर्डर, एस.पिट.(सन् १९९३), *इन्ट्रोड्यूसिङ्ग अप्लाइड लिङ्ग्विस्टिक्स*, पेनगुइन बुक्स ।
- गुम्पर्ज, जोन (सन् १९८२), *डिस्कोर्स स्टडिज*, क्याम्ब्रिज युनिभर्सिटी प्रेस ।
- गौतम, देवीप्रसाद (२०६८), *सङ्कथन विश्लेषण*, राजेन्द्र सुवेदी र लक्ष्मण प्रसाद गौतम(सम्पा.), *रत्न बृहत् समालोचना : सैद्धान्तिक खण्ड (५७०-५९९)*, रत्न पुस्तक भण्डार ।
- घिमिरे, वासुदेव (२०६९), *सङ्कथन विश्लेषण :परिचय र पद्धति*, इन्टेलेक्च्युअल बुक प्यालेस ।
- पोखरेल, बालकृष्ण, त्रिपाठी, वासुदेव, दाहाल, वल्लभमणि, पराजुली कृष्णप्रसाद, शर्मा, गोपीकृष्ण र भट्टराई, सोमनाथ (सम्पा.), (२०७५), *नेपाली बृहत् शब्दकोश (दसौँ संस्क.)*, नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- पौडेल, माधवप्रसाद (२०६९), *प्रायोगिक भाषा विज्ञानका प्रमुख आयामहरू*, हेरिटेज पब्लिसर्स एण्ड डिष्ट्रिब्युटर्स प्रा.लि. ।
- पौडेल, माधवप्रसाद र पोखरेल, गोकुल (२०७१), *सङ्कथन विश्लेषण : सिद्धान्त र प्रयोग*, विद्यार्थी प्रकाशन प्रा.लि. ।
- भट्टराई, गोविन्दराज (२०६२), *सङ्कथन विश्लेषण : एक प्रारम्भिक परिचय*, *सम्प्रेषण*,(अङ्क-२), (पृ. ४१-४३) ।
- भण्डारी, पारसमणि (२०६८), *प्रायोगिक भाषा विज्ञानका प्रमुख आयाम*, विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- मिश्र,चन्द्रेश्वर (सन् २००५), *डिस्कोर्स एनालिसिस*, नीलम पब्लिकेसन ।
- रिचार्डस, जे.सी.(सन् १९९९), *लडम्यान डिक्सनरी अफ ल्याङ्ग्वेज टिचिङ एण्ड एप्लाइड लिङ्ग्विस्टिक्स*, लडम्यान ।

लम्साल, रामचन्द्र, गौतम वासुदेव र अधिकारी, गणेशराज (२०७४), *प्रायोगिक भाषा विज्ञान*, भुँडी पुराण प्रकाशन ।

सुवेदी, राजेन्द्र(सम्पा.), (२०५१), *स्नातकोत्तर नेपाली कथा*, साभा प्रकाशन ।

श्रीवास्तव, रविन्द्रनाथ (सन् १९५७), *भाषा विज्ञान : सैद्धान्तिक चिन्तन*, आलेख प्रकाशन ।